

b. z. II 1966 ml.

030018976

ODPIŠANO

Yuv. št. 95895

DAR

Dr. Milko K o s :

PALEOGRAFIJA,

Izraz "paleografija" pomeni "staro pismo" /paleiosst star, grafein=pisati/. Ta naziv je l. 1708. uvedel francoski paleograf Montfaucon.

Paleografija spada med pomožne vede za zgodovinski študij, ker pomaga zgodovinarju pri njegovem znanstvenem raziskavanju in ga podpira pri njegovem delu. Glavne zgodovinske pomožne vede so: 1. paleografija, 2. diplomatika /veda o starih listinah, t.j., diplomah/, 3. hronologija /veda o štetju in računanju časa: dni, mesecev in let. /Razen glavnih je še vrsta drugih zgodovinskih pomožnih ved v ožjem in širšem pomenu besede. V ožjem pomenu: heraldika /grboslovje/, sfragistika /veda o pečatih/, epigrafika /veda o napisih/ in numizmatika /veda o novcih/, v širšem pomenu pa vsaka druga veda, ki zgodovinarju pomaga pri študiju /filologija, n.pr. slavistika, germanistika itd./

Imamo latinsko, cirilsko, glagolsko, grško, indijsko, egiptovsko kitajsko in druge paleografije. Latinska paleografija se bavi z nastankom in razvojem latinskih črk in velja za vse jezike, ki uporabljajo latinico, torej tudi za slovenski jezik. Bavili se bomo z latinsko, cirilsko in glagolsko paleografijo.

Naloge paleografije: 1. kar najtočnejše čitanje danega teksta; 2. kar najtočnejše določanje, kdaj in kje je pisani spomenik nastal /čas, kraj oz. okraj in okoliš. Določanje pisnih provinc, to je, pokrajin, kjer so približno enako pisali/; 3. ugotavljanje in popraviljanje napak, ki so jih storili prepisovalci tekstov; 4. pokazati, kako je dotični pisani spomenik nastal, kako je sestavljen in kakšen je njegov zunanji izgled; pokazati, kakšen je bil nastanek rokopisa.

Študij paleografije ni lahek. Treba je mnogo čitati originale ali vsaj faksimilija - reprodukcije.

Začetki znanstvene paleografije. Segajo nazaj v 17. stol.

1. V Franciji in Nemčiji se v tem času pojavljajo pred sodišči procesi zaradi starih listin ali diplom "bella diplomatica". Pri procesih je bilo treba te listine znati čitati, zato se je cela vrsta znanstvenikov začela baviti s čitanjem listin in jih je paleografski proučevala. Iz tega je nastal študij paleografije.

2. Pobuda za paleografski študij so dali tako zvali "bollandisti" /jezuiti/. Njihov začetnik je bil Jean Bolland v 17. stol. Ta študij je bil osredotočen okoli znanstvenega podjetja "Acta sanctorum" /življenjepisi svetnikov/. Delo je razporejeno takole: v prvem zvezku so življenjepisi svetnikov, ki jih časte 1. januarja, nato po vrsti /2., 3. jan. itd./ v poteku leta. To delo je prišlo do novembra in še ni končano. Nadaljuje ga v Bruxellesu znanstv. podjetje za objavo "Acta sanctorum" /kratica = AASS./ Zato delo je bilo treba pregledati številne tekste /listine itd./, zato so se jezuiti posvetili paleografiji.

3. Tretja pobuda za študij paleografije so bili francoski benediktinci, ki so se l. 1618. združili v posebno kongregacijo "Congregation de saint Maure" /mavrini./ Za nalogo so si postavili kritično izdajo francoske literature, politične in kulturne zgodovine ter slovarjev. Med njimi je bil najodličnejši Jean Mabillon, ki je začetnik znanstvene paleografije in diplomatike. Napisal je knjigo "De re diplomatica libri sex" 1681 /2. izd. 1709 / V tem delu obdeluje listine ne samo iz diplomatskega vidika, ampak tudi pismo /pisavo/. To je prva znanstvena podlaga paleografije in diplomatike.

Montfaucon je l. 1708. izdal "Paleographia graeca sive de origine et ortu litterarum".

V 18. stol. se je študij paleografije posebno v Franciji in Nemčiji razmahnil. Francoska benediktinca Toussain in Tassin sta

izdala v francoščini veliko paleografsko-diplom. delo "Nouveau traité de diplomatique" 1750-1765. Močan razmah je dala francoska revolucija, ki je odprla mnogo javnosti zaprtih plemiških in drugih arhivov, dala na razpolago mnogo gradiva za študij listin in jim od-bila zgolj praktični pomen, ki so ga imeli dotlej. Listine postanejo predmet znanstvenega proučevanja - študija.

V 19. stol. je močno pobudo za študij paleografije dala roman-tika, ki je tako rada posegala nazaj v srednji vek. Poglobljen stu-dij zgodovine je dal pobudo za študij paleografije. L. 1821. je bila ustanovljena visoka šola za paleografijo "Ecole nationale de chartes" na Sorboni v Parizu. Nastalo je podjetje, ki je izdajalo vire za nem-ško zgodovino /rinsko-nemško cesarstvo/ "Monumenta Germaniae histo-rica" /V NUK je ta zbirka zgorela/.

V 2. polovici 19. stol. je doživela paleografija nov razmah na podlagi fotografske umetnosti.

Literatura o paleografiji: V slovenščini nimamo takega dela. V hrvaščini je napisal Nagy: Nacrt latinske paleografije. 1225. Zagreb., Mate Tentor: Latinsko i slavensko pismo. Zagreb, 1932. česko: Friedrich: Učebna kniha paleografii latinske. 1898. Loukoutka: Vy-voj. pisma. Praha, 1946. /razne pisave evropskih in drugih narodov./ francosko: Prou: Manuele de paleographie latine et française. 4. izd. 1924. italijanski: Paoli: Programma di paleografia latina e di diplomatica.

3. izd. 1901. - Schiaparelli: La scrittura latina nel età romana. angleško: Thompson: Introduction into greek and latin paleography. 3. izd. 1926. nemško: Bretholz: Lateinische Paleographie. - Lehmann: Lateinische Pale-ographie. /Ta obravnava le starejšo paleografijo./ 1925. Steffens: Lateinische Paleographie.

Pisanje v obče in PISANI SPOMENIKI pred izumom knjigo-tiska.

1. o materialu, na katerega so pisali, 2. o pisalnem orodju; 3. o o obliki teh pisanih spomenikov.

1. Material.

Material, na katerega so pisali, delimo v dve skupini: a/ trd material; b/ mehak oz. polmehak material. Trd material so uporabljali v najstarejših časih: les, kamen, opeka, drevesna skorja. S temi spomeniki se peča epigrafika /veda o napisih/, ki spada v arheologijo. Zbirko takih napisov na kamen iz rimsko-latinske dobe je objavil Theodor Mommsen pod naslovom: Corpus inscriptionum lati-narum.

Polmehak material je bil vosek. V starem veku so lesene tabli-ce tenko prevlekli z voskom in vanj načrtavali tekst. To so tabulae seratae antične dobe. Več takih tablic so povezali v "codex". Dve povezani tablici so imenovali dyptichon, tri tako združene tablice tryptichon. Vezali so jih z žico ali s čim podobnim. Vosek je bil včasih pobarvan, navadno škrlatno rdeče. V šolah so pisali in raču-nali; ohranjeni so nam taki notesi antične dobe. Tudi krščanska cer-kev jih je prevzela. Zapisovali so si cerkveni koledar, svetniška imena in podobno. Ohranjeni sta nam dve večji skupini takih tablic: ena iz Pompejev in Herkulaneuma /med temi tudi zasebnopravni teksti/, druga pa iz Egiptovske /Antolopo Kr./. Deloma so voščene tablice uporabljali tudi še pozneje. Ohranjene so nam še iz dobe Karla

Velikega ter iz 13. in 14. stol.

Tablice iz bronsa. So večinoma diptihi. Na notranji strani najdemo navadno tekst odpustnice odsluženega rimskega vojaka.

P A P I R U S .

Papirus je najvažnejši material, na katerega so v starem veku pisali. Do 11. stol. po Kr. je papirus v Evropi še vedno material, ki prihaja za praktično pisanje v poštev.

Prepariran je iz rastline cyperus papirus, ki raste v Nubiji Zgornjem Egiptu. Stržen te rastline so razrezali na tanke plasti, jih preparirali na posebne načine, jih gladili, prilepljali eno na drugo in jih tako pripravili za pisanje. Po dve plasti, zlepljeni ena na drugo, tvorita en list. Na eni strani so nitke v vertikalni, na drugi v horizontalni smeri. V promet so prišli dolgi komadi takih listov v obliki valja-zavitka.

V Egiptu so že zgodaj pisali na papirus, ki ga Grki nazivajo biblos, hartos, Rimljani pa charta. Tudi knjige so imele obliko zavitka; prvi del zavitka; protokol, zadnji del: eshatokol. Papirus je bil razširjen v Egiptu ter po grškem in rimskem svetu, dokler ga ni začel izpodrivati pergament. Prelomnico v razvoju papirusa kot pisalnega materiala so povzročili Arabci /islamska ekspanzija/, ki so prekinili izvoz papirusa v Evropo. Kljub temu pa se je papirus še dolgo ohranil v Evropi. Frankovska merovinška pisarna piše v 6. in 7. stol.

listine še na papirusu. Nadalje se je ohranil v pisarni papeške kurije, kjer pišejo na papirus vključno do 10. stol. Listine na velikomoravski dvor /knezu Kocljju/ so v papeški kuriji pisali na papirus. Zadnja ohranjena, na papirus pisana listina je iz sredine 11. stol. iz dobe investiturne borbe. Velike knjižnice hranijo spomenike na papirusu kot dragocene tekste /Britanski muzej, Vatikanska knjižnica, leningrajska knjižnica./

P E R G A M E N T .

Važnejši za naše okolje je pergament, ki je papirus izpodrinil. To je na poseben način ustrojena koža. Pisanje na kožo pozna že zelo stara doba. Judje so n.pr. sveto pismo pisali na kožo.

Za prepariranje kože imamo ohranjene recepte iz srednjeveških samostanov. Pozneje so se s pripravljanjem pergamenta bavili meščanski krogi - cehi in obrtniška združenja. Kožo so namakali v raztopino vode in apna, jo potem nategnili, zgladili, prevlekli s kreda, zakrpali luknje in jo rezali v obliko, kakršne so potrebovali.

Pergament so izdelovali iz: 1. telečje, 2. ovčje ali koštrunove kože. Znaki za določanje kože: pergament iz telečje kože je trši, bolj grob in rumen, oni iz ovčje kože pa je svetlejši, finejši in bel. To je važen kriterij za provieno rokopisa. Severni narodi /Slovani, Nemci, Angleži in dr./ so uporabljali pretežno telečjo kožo, južne dežele /južna Francija, Španija, Italija/ pa ovčjo kožo. Ničesar ni znanega o tem, da bi za pergament uporabljali oslovske kože.

Prve vesti o rokopisih na pergament imamo iz 1. stol. po Kr., prve ohranjene knjižne tekste pa iz 4. stol. po Kr. Od 4. stol. dalje so pergament vsebolj uporabljali za knjige. S tem je knjiga dobila tako obliko, kakršno ima še dandanes. Tudi oblika polje za pergamentno knjigo se je spremenila; je drugačna kakor za one iz papirusa.

V zgodnjem srednjem veku je pergament čedalje bolj osvajal knjižni trg in pisarne, kjer so izdajali listine. Merovinška pisarna je v 6. in 7. stol. uporabljala še papirus. Karolinška pisarna v 8. in 9. stol. že pergamenta. Pisarna papeške kurije je uvedla pergament šele v 11. stoletju.

Pergament so včasih tudi barvali, tako n.pr. krasotne izdaje s škrlatno barvo, ter pisali nanj s srebrom ali zlatom.

P A P I R .

Papir je prišel iz Kitajske, kjer so ga iznašli okoli l. 100 po Kr. Na poti proti zapadu je prišel v Srednjo Azijo, od koder so ga Arabci posredovali preko vzgočega in južnega sredozemskega območja v tri smeri: 1. v Spanijo; 2. preko južne Italije v Zgornjo Italijo in Francijo; 3. preko Bizanca na Balkan in v slovanske države. Iz 4. stol. imamo ohranjene papirje, nastale v Turkestanu. V Spaniji se je v 12. stol. začel širiti papir kot prvi v Evropi. Od takrat imamo prve podatke o mlinih za papir na Iberskem polotoku. Časovno sledi nato najprej Južna, nato Zgor. Italija. V Benedkah pišajo v 1. polovici 13. stol. poslovne knjige že na papir kljub prepovedi. V 13. stoletju se razširi po Evropi. V 13. stol. Nemčija še nima mlinov za papir. V Sloveniji začno uporabljati papir v 14. stol. Dobivajo ga v Slovenijo najprej iz Benedk, od 14. stol. dalje pa iz južne Nemčije /Nürnberg, Augsburg./ Najstarejši ohranjeni, na papir z latinskimi črkami pisani teksti so iz 9. in 10. stol.

Vrste papirja: Imamo različne vrste papirja. Dobre vrste imajo že v srednjem veku posebne tovarniške znamke kot zaščitne znake posameznih tovarn. Ti "vodni znaki" /Wasserzeichen, filigran, marque du papier/ so važni za ugotavljanje proveniencie. Müllner je napisal razpravo o papirjih v ljubljanski muzejski knjižnici. Za ugotovitev vodnih znakov imamo 2 publikaciji: Liščev: Paleografičeskoe značenje kurnžnih vodnjanih znakov. Leningrad, 1899. in Briquet: Le filigrane du papier. Vodni znaki ki so različni. V 14. stol. so uporabljali za to obliko volovske glave, krog s troglavo goro, trokrate zvezdo, peterokrate zvezdo itd.

Pisalni material in zunanja oblika srednjeveške knjige.

Pisalno orodje je različno. Odvisno je od materiala, na katerem so pisali. V kamen so klesali z dletom, v vosk pa so vrtavali znake z lesenimi koščenimi držali.

Pergament so posrtgali, namažali z apnom, luknje zakrpali in vrtali z barvilom ali svincem vrste za pisanje.

Črnilo so pripravljali na razne načine po receptih, ki so ohranjeni, med njimi ~~xxxxxx~~ staroveški recepti iz vzhoda. V srednjem veku so ga delali iz šišek in mešali zraven kovinske zmesi /vitriol/, lahko pivo, vino ali jesih. Nazivi za črnilo: grški "melan enkauston", italijanski "inchiostro", francoski "encre". Z rdečilom so risali inicialke. vladarji pa so se z njim podpisovali, tako n.pr. po vzgledu bizantinskih tudi srbski in bolgarski vladarji. Zelena barva je bila privilegij za podpisovanje carigrajskih patriarhov.

Oblike knjig. Obstajajo 3 oblike srednjeveških pisanih spomenikov: 1. tekst, napisan na posameznem listu; 2. v obliki zavitka; 3. codex.

Papirus je prihajal v promet kot zavitek /rotulus, biblos, volumen, liber/. Pri čitanju so zavitek razvijali in spet navijali /zavijati-complicare, razvijati-explicare, implicit-začetek knjige, explicit-konec knjige./ Zbirka rotulov se imenuje bibliotheka. Oznaka "biblios" je prešla tudi na "biblijo" /knjigo vseh knjig./ Rotulus so popisovali takole:

Na obeh koncih zavitka sta bili slonokoščeni ali leseni držali. Posamezni med seboj zlepljeni sestavni deli rotula so se imenovali "tomus". Prvih teh listov je bil "protokol", zadnji list pa "eshatokol". Obliko zavitka pozna še srednji vek za listine /n.pr. notarske listine v Italiji./

Na današnjo knjižno obliko je vplival pergament v 1.stol. naše ere /po Kr./ Takrat označuje izraz "kodeks" več pergamentnih, med seboj vezanih listov. V 2.stoletju imenuje literatura že večje število kodeksov. Iz 3.stol.imamo kodekse upodobljene na reliefih. V obliki knjig so najprej pisali juridične tekste, pa tudi potno lektiro.

V pozni antiki in v srednjem veku je bila knjižna oblika kaj različna. Najdemo vse oblike, ki so nam danes znane /8°, 4°, 2°./ Te knjige so že v srednjem veku sestavljali po polah. Najnavadnejša sestavina kodeksa je pola, ki se imenuje kvaternij /quaderno-zvezek-cahier/. To je tiskovna pola 4 listov-preganjeno na dvoje je 8 listov ali 16 strani. To je izvor naše običajne tiskovne pole. Poleg kvaternije poznamo pole z več ali manj listi: binij- 2 prvotna lista, preganjena na dvoje = 4 listi = 8 strani. Šeksternij=6 prvotn. listov, preganjernih = 12 listov=24.strani. Dalje kvinterniji, terniji itd.

Isti kodeks je navadno sestavljen po polah z istim številom listov. To je važno za presojo srednjeveških kodeksov.

Te pole so že v poznoantičnih in srednjeveških kodeksih šteli kakor danes. Označevali so jih s črkami ali s številkami ali pa kombinirano, n.pr. A I, B II itd. Številke za pole = kustodi. Nekaj drugega so reklamanto: prva beseda neke strani je označena tudi na prejšnji strani spodaj pod besedilom. To je bilo običajno v srednjeveških kodeksih. Pri proučevanju srednjeveških kodeksov se moramo prepričati, kakšne so pole, ali ne manjka kak list, kako je s kustodi in reklamanti, nadalje točno prešteti liste in nanje s svinčnikom napisati tekoče številke. Štejemo liste in ne strani. Označujemo jih s črko "f"-folio. f 1= 1.stran, f li= obrt.str.1.lista /obratna stran./ ali f 1 r. /recto-prava str./, f. 1 v./verso-obratna str./

Liniranje: v pergament so na slepo vtisnili ali s kakim barvilom potegnili črte v enaki razdalji, ki so jo ob robu že prej označili z luknjicami, napravljenimi z nekakim šestilom. Poleg vodoravnih so potegnili tudi navpične črte /za določitev robov/

P i s a n j e

Izrazi za pisati = scribere, copiare, formare.

V antiki so imeli dve vrsti piscev: 1.tahigrafi-brzi pisci, 2.kaligrafi-lepopisci, t.j. oni, ki pišejo krasotne izdaje. Iz antične dobe imamo podatke tudi o knjižnem trgu. Knjižarna se imenuje statio, od tega izraz "štacuna". Knjige so množili s prepisovanjem tekstov. V srednjem veku so bili samostani ter kapiteljske in škofijske cerkve središča takega dela. Beseda "clericus" je na Angleškem dobila pomen

"pisoa knjig". V poznem srednjem veku prāhaja pisane knjige v širše kroge - obrtna združenja. Kasneje so pisali knjige v "officinah" /prepisovalnicah knjig/. Srednjeveško knjigotrštvo se ne da primerjati z antičnim in seveda tudi ne z današnjim knjigotrštvom.

Pri rokopisih in kodeksih je treba paziti tudi na zadnjo stran in na iniciale, ker je v njih večkrat skrito piščevo ime.

Imamo podatke, da so še v 16. stol. pisali knjige v posameznih primerih z roko. Knjige so deloma opremljali z ilustracijami. Te rokopisne knjige imenujemo iluminirane /illuminare = krasiti/. Tu imamo razne sloge, ki grādo vzporedno z umetnostjo srednjeveških slogov /barbarski slog, miniature iz karolinške dobe, gotski, romanski slog/.

Vezava srednjeveških kodeksov : platnice iz lesa, pergamenta, kože ali pa samo broširane. Platnice so čisto obite s kovinastimi okraski. Posebno dragocene knjige so pritrjevali k policam z verigami /codices oatenati/. Sledove takih verig najdemo med rokopisi škofijskega arhiva v Mariboru. - Napisi na platnicah in včasih na obrezah so čisto krasotno izdelani. Večkrat je vrezan naslov tudi v obrezo.

Palimpsest je tekst, ki je bil nekoč napisan na pergament, potem pa so ga izbrisali in na isto mesto napisali nov tekst /psauo = brisati/. Take palimpseste mora paleograf preiskati in ugotoviti besedilo izbrisanega teksta. Za to uporabljajo dve sredstvi : a/ kemijo, b/ fotografijo. S kemično raztopino prevlečeni pergament je čez nekaj časa pokazal prvotno pisavo. Ta postopek pa pergament razjeda in ga uničuje. Boljši je poseben način fotografije. Prvotno besedilo je včasih zelo dragoceno.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani ima nekatere dragocene rokopise. Med njimi je nek rokopis iz 10. stol. - karolinška doba - s tekstom cerkvenega značaja, ki je v svetovni literaturi redek. Zelo dragocen je "Stiški rokopis" /iz konca 12. stol. ali začetkom 13. stol./ L. 1136 so v Stični priredili rokopisno delavnico /scriptorium/. Tam je nastal ta rokopis z lepimi inicialami in iluminacijami. Sestoji iz skupine rokopisov, ki se nahajajo deloma pri nas, deloma pa v nacionalni biblioteki na Dunaju, kamor so prišli po reformi Jožefa II. Vezava je iz 17. oz. 18. stol., tekst pa je nastal po letu 1164. /saloburški nadškof Konrad II. je na listu 211. označen kot še živ-č/. Da je rokopis zares iz Stične, kaže oprema, iniciale, značilnost pisave v Stični /okrogla karolinška minuskula iz okonca 12. stol./ in razni vpisi iz mlajših časov, napisani od stiškega knjižničarja Gregoriča /n.pr. "Ta kodeks je vpisan v katalog stiških knjig"/. Kodeks je sestavljen po kvaternijih /4 propognjeni listi = 8 listov = 16 strani/. Opremljen je z inicialami romanskega stila. Pisava kaže rahel prehod v gotško minuskulo. Vsebina je verska. Na koncu je beležka: "Naj ne vidi Kristusa oni, ki bi ukradel to knjigo".

2. Rokopis je iz konca 12. stol. z vezavo iz 17. stol. Pisava je sistem kvaternijev kakor v Stiškem rokopisu/beležka I' = tu se konča I. kvaternij/. Kodeks je napisan v 2 stolpcih, je iluminiran in rubriciran. Vsebina: tekst je bil v srednjem veku razširjen, t.j. Izidor Seviljski : Origines libri etimologiarum /konverzijski leksikon srednjega veka./ Na zadnji strani je tekst neke ogrske rimane kronike iz 13. stol.

3. Rokopis je iz 14. stol. z dodatki, segajočimi do 16. stol. To je "Pontificalis ordinis liber", nastal je v II. cisterijskem slovenskem samostanu v Kostanjevici. Po vsebini je to cerkveni obrednik za škofa /na listu 38. piše "papeži nadškofu iz Bologne"/. Pergament je iz ovčje kože južnega izvora. Nastal je nekje v nadškofiji Bologna.

4. Rokopis je iz 14. stol. vezan je renesančno /16. stol./ in sicer ljubljanska vezava /pola = 16 strani/. Lesené plátnice so prevlečene s pergamentom. /vezal je Krištof Flös l. 1564./ Tudi ta rokopis je italijanskega izvora. Vsebina : varia - pisma vzhodnogotskega Kasiodorja Teodorika. Iz beležk vidimo, da je bil rokopis last prof. Pencelja l. 194., pozneje barona Erberga, 1798 pa v ljubljanski biblioteki. Na listu 174. je nekdo glosiral slovenski: "Platit, kar sem nemu doli pustil."

5. Rokopis iz kartuzijanskega samostana Jurkloštr. iz l. 14ol. /točno datiran/. Nastal je v Jurkloštru. Popisuje življenje sv. Katarine Sienske. Pergament je iz telečje kože, iluminiran, vezava pa je poznejša.

ABREVIATURE /OKRAJŠAVE, KRATICE./

Že v starem veku so poznali abreviature in jih delili v :

1./ nepristne, 2./ pristne.

1./ nepristne: skrajšane besede, kjer pravzaprav ničesar ne manjka, ampak gre samo za štednjo s prostorom. Primer: E Q

T
 O

2./ pristne abreviature iz starega veka tvorijo dve skupini: a/ sigle /sigla - littera singularis- posamezna črka/. Mesto cele besede je zapisana samo ena črka: S.P.Q.R. - senatus populusque romanus.

b/ Tironske note /antična stenografija/, ki jih je izumil Tiro, osvobojeni sužen Ciceronov in so znane od Ciceronovih časov dalje v cesarski dobi rimske države in v zgodnjem srednjem veku do 12. stol. V zgodnjem srednjem veku so jih uporabljali za koncepte in beležke. Potem so prenehale in so jih oživili spet humanisti. Načelo: 1. od vsake črke je napisati najznačilnejši del, 2. jedru /signum principale/ pripisati še pomočni znak /signum auxiliarium/. Primeri: 1. črka B ima tako obliko B črka A pa je takale A . A je v tironskih notah h. To je glavni znak. Če je pred h pika = h, pomeni to "amicus" /prijatelj/; če je pika pod h = h, pomeni to "anima" /duša./ Od črke S j prevzeta valovita črta . = sanctus, = saene /pogosto/, Z = VIR /mož/, Z = virtus /čednost/ Z znak je od črke T,

Za nas so najvažnejše srednjeveške abreviature, ki so podlaga abreviaturam k paleografiji novejših obdobij.

Srednjeveške abreviature.

1./ Abreviature sestavljene na podlagi sigel - mesto besede je izpisana samo ena črka: M. = Marcus, Q. = Quintus, D. = dies.

2./ a/ suspensije in b/ kontrakcije. a/ suspensije so abreviature, pri katerih je izbrisan samo začetek besede, ostali del /konec/ pa je izpuščen. Izpisanih je več črk. Primeri:

$\overline{\text{cap}}$ = caput, $\overline{\text{ep}}$ = epistola, $\overline{\text{nob}}$ = nobis, nobilis, $\overline{\text{vob}}$ = vobis, $\overline{\text{episc}}$ = episcopus.

b/ Kontrakcije /contrahere - združiti/. Izpisan je začetek in konec besede. Primeri: $\overline{\text{ep}}$ = epistola/beseda je kontrahirana, sredina manjka/. Kontrakcije gredo nazaj v prva krščanska stoletja

Takrat so sveta imena - nomina sacra - krajšali, najprej v grških, po-
neje pa tudi v latinskih tekstih.

ΘC = theos /Bog/, $\Pi \Lambda$ = pneuma /Duh/.

Po analogiji so začeli krajšati tudi latinska sveta imena:

$\overline{ES}$ = Deus, $\overline{DNS}$ = Dominus /v pomenu Gospod, Bog/, $\overline{IHC}$ /grški/= Jezus

$\overline{SPS}$ = Spiritus, $\overline{HPC}$ /hrški/= Hristos, $\overline{SCS}$ = sanctus.

Podobno so krajšali tudi besede, ki niso "nomina sacra".

Za abreviature imajo dva pripomočka: 1. Cappelli: Lexicum ab-
reviaturarum - Dizionario delle abbreviature. /Izšel je v nemški in
italijanski izdaji / in 2. Prout Maurice: Manuel de paléographie
latine et française.

Freizinski /brižinski/ spomeniki, nastali okoli l. 1000, imajo
tudi abreviature po načinu suspenzij in kontrakcij, n. pr.:

$\overline{pr}$ = pater, $\overline{pr}$ = presbyter, $\overline{magr}$ = magister, $\overline{his}$ = hominus,

$\overline{no}$ = homo, $\overline{mia}$ = misericordia, $\overline{fris}$ = fratris, $\overline{cia}$ = omnia,

$\overline{mr}$ = martyr, $\overline{apli}$ = apostoli, $\overline{fres}$: fratres.

Nad besedo abreviaturni znak /prvotno pomeni to izpad črke M
ali N, pozneje izpad zlogov v katerem je M ali N, nato pa splošen
znak za krajšanje/.

Tironske note : γ = et /ostanek črke T / , ω : est,

$\overline{=}$ = esse / / , = tironska nota = s.

Drugi znaki za krajšanje:

M. = Marcus, Pika . = znak krajšanja, $\overline{s}$ pomeni izpad zloga
er ali ir /nastal v 12. stoletju/

$\overline{m} \overline{idies}$ = merities, $\overline{vgo}$ = virgo, $\overline{frat}$ = frater, γ = et,

$\overline{hab} \gamma$ = habet, $\overline{licet}$ = licet,

C je je prešla v srednjeveški abreviaturni sistem in pomeni
izpad zloga con /C = K je tironska nota/ $\overline{>}$ = contra $\overline{ser}$

ir. nota R / pomeni izpad zloga ur : $\overline{cra}$ = cura = /skrb/ ,

$\overline{eccla}$ = ecclesia, $\overline{cio}$ = omnia /splošno/ $\overline{saba}$ = substantia,

$\overline{eps}$ = episcopus,

Tri črki p so tri različne abreviature: $\overline{p}$ = prae, $\underline{p}$ = per,

$\overline{p}$ = pro

Interpunkcije in pomožni znaki.

Interpunkcije so poznali že v antiki, toda niso bile mnogovrst-
ne. Uporabljali so le piko. Interpungere = vstavljanje ene ali več
pik. Ta način interpunkcij je koncem starega veka močno propadel, ker
niso več gledali na pravilno delitev besed. V 6. in 7. stol. sploh n
poznajo interpunkcij. Šele karolinška pisna reforma /reforma latin-
skega pisma pa za časa Karla Velikega/ je zopet določila interponk-
cijske znake, ki pa so drugačni kakor naši:

. pomeni to kar danes , . = današnja pika.

Manj skrbni rokopisi so začeli te znake opuščati in v poznem srednjem veku je že malo sledu o njih. Šele humanistično pismo je prineslo zopet red in skrbnejše interpungiranje.

Drugi znaki ? = . T-a vprašaj je v vprašalnih stavkih večkrat ne samo na koncu, temveč tudi v začetku stavka. Če naj se kakšne črke ne čitajo so postavljali pod te črke pike, n. pr. : anima /pomeni, da je treba vso besedo brisati./

Številke.

Rimske številke: Rimska antika pozna rimske številke, ki so po svojem bistvu črke: I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100 /centum/, D = 500, M = 1000. Srednji vek je poleg teh številke uvedel

še $\leq$ = 6 /iz črke V in I/, ∞ /znak za neskončnost v matematiki/ = 1000

Pri rimskih številkah poznamo a/ subtrahiranje, b/ multipliciranje,

a/ subtrahiranje : IV / V manj I/, IX / X manj I/, $\frac{1}{2}$ = X manj $\frac{1}{2}$ = $\frac{9}{2}$.

b/ multipliciranje poznamo v starih srednjeveških : $II^0 = 200$, $L^M = 50.000$, $\frac{1}{2}$ /štev. I prečrtana/ = polovica, $II \frac{1}{2} = 2 \frac{1}{2}$, $II^M = 2000$, $VI^{XX} = 6 \times 20 = 120$.

Arabske številke so mlajšega datuma nastanka. Številke smo pravzaprav dobili iz Indije, od koder so jih prevzeli Arabci, ki so jim bile znane že v 4. stol. Razširile so se potem spisov Alchvarismija. Zato se še danes imenuje računanje po arabskem sistemu alborizem ali algoritem. To se je razširilo preko španskega polotoka v krščanski evropski svet in to v 12. stol. Španija, kolikor je bila pod islamsko oblastjo, je zvedela zanj že v 10. stol. Eden najstarejših spisov iz sredine 12. stol. /teoretičen spis/ o arabskih številkah je "Salcburški computus". Te arabske številke so se najprej razširile v južnih delih Evrope. V Italiji ima zato zasluo knjiga "Lionardo Fibonaccija : Liber abaci, 1202." ki je pripomogla, da so se razširile v srednjo, severno in vzhodno Evropo. - Arabske številke na nagrobnih napisih najdemo že v 14. stoletju. Včasrat so oblastveno prepovedali, da se ne računati z arabskimi številkami. Kmalu pa so pokazale arabske številke prednost pred rimskimi. V 14. in 15. stoletju pa so mešali arabske in rimske številke, n. pr. MCCCCIII = 1432, ali pa 14LXX = 1470.

Od pomembnih arabskih številke navedem predvsem one oblike, ki so v starejšem razvoju razlikujejo od današnjih oblik.

- 1 = $\overline{\text{I}}$
- 2 = $\overline{\text{II}}$, 2^a = secunda
- 3 = $\overline{\text{III}}$, 3^b = tribus,
- 3^{tas} = Trinitas /sv. Trojica/
- 4 = je vredna posebno pažnje $\overline{\text{IIII}}$
- 5 = $\overline{\text{V}}$
- 6 = $\overline{\text{VI}}$
- 7 je do 12. oz. 13 stol.: $\overline{\text{VII}}$, v 14. stol.: $\overline{\text{VIIII}}$

O delitvi latinskega pisma v obče
in o pisnih sistemih.

V antiki so narodi alfabet prevzeli od Grkov, ti od Feničanov in raznih narodov na vzhodu / v stari Babiloniji/. Danes pa je dokazano, da gredo izvori latinske abecede še dalje nazaj, preko Grčije Male Azije, Feničanov in arabskega polotoka v Egipt. Izvor latinske abecede je v starem Egiptu. Kar se tiče posameznih črk je latinski jezik prevzel od Grkov najprej 20 črk, kasneje še g, y, z; danes šteje 23 črk.

Latinska abeceda se piše v 4 pisnih sistemih:

- a/ maiuscola
- b/ minuscola
- c/ scriptura erecta /pokončno pismo/
- d/ " cursive/kurzivno pismo/

ad a/ maiuscola: vse črke enako visoke in se vse pišejo med dve črti MP dvovrstni = bilearni majusculni pisni sistem./

ad b/ minusculni pisni sistem. Značilnost: črke se pišejo med štiri ali med dve vrsti.

ad c/ scriptura erecta / vse črke so pokončne in niso med sabo vezane. Majuscola in minuscola sta hkrati sistema scriptura erecte.

ad d/ scriptura cursive veže posamezne črke med seboj. Hkrati je to pisni sistem minuscole. Eden pisni sistem more biti obenem tudi drugi pisni sistem.

Razdelitev latinskega pisma:

Paleografi, ki so se v 17. stol. bavili z razdelitvijo latinskega pisma, ločijo posebna obdobja. Mabillon loči majusculno in minusculno, drugi pa ločijo pismo bolj po zgodovinskih razdobjih:

1. antično pismo. Latinsko pismo antične dobe sega s svojimi odtenki do 8. stoletja po Kristusu.

2. z 8. stol. začenja v latinskem pismu nov razvoj, ki mu je dala začetek pisma reforma za časa Karla Velikega. Karolinška pisma reforma je ustvarila obnovljeno latinsko pismo okroglih oblik. Zato jo imenujemo "okrogla karolinška minuscola". Bila je v rabi toliko časa kakor v umetnosti romanski okrogli stil. Hkrati s prehodom romanskega stila v nov stil ob koncu 12. stol. do začetka 13. stol. je šel na francoskih tleh s preobrazbo stila tudi preobrat pisma - iz okrogle karolinške minuscole nastane oglato gotško pismo.

Z obnovo stare antične klasične kulture za časa humanizma in renesanse je tudi pismo dobilo n v značaj kakor umetnost one dobe. Obnovili so tudi pismo: namesto gotškega pisma stopi humanistično, ki gre nazaj na klasične oblike antične dobe. To je pismo, s katerim še danes pišemo, vendar se je tudi gotško pismo obdržalo.

Razdelitev latinskega pisma po vrstah pisav:

Scriptura erecta /knjižno pismo/   Scriptura cursive /kurs.pismo
ali pismo bolj za vsakdanjo
rabo

V starem veku: 1. capitalis erecta: a/ capitalis erecta quadrata /pokončne kvadratne oblike/
 b/cap. erecta rustica /kmečke obl./

Paralelno s tem antičnim knjižnim pismom gre kursivno pismo, ki ga imenujemo starejša rimska kursiva:

2. Starejša rimska kursiva. /Nastala je pod vplivom capitale in pod vplivom scripturae uncialis. To so pisma antične dobe. Ob koncu antike /3. oz. 4. stol. po Kr./ je nastala młajša rimska kursiva ali minusculna cursiva. Ta je pod vplivom uncialne in poluncialne. Pisana je v štirivrstnem sistemu. Pod njenim vplivom so nastala nacionalna pisma v državah, vstalih v pokrajinah razpadajočega rimskega cesarstva - regionalne modifikacije pisma :

- 1/ Iberški polotok /zapadno gotsko ali vizigotsko pismo/
- 2/ Italija, Benevent /beneventansko ali južnoitalijansko pismo = scriptura beneventana/. To pismo je pomembno za Južne Slované. Razširilo se je v Dalmacijo in bilo v rabi do 14. stol. /samostani benediktinskega reda/.
- 3/ V Galiji imamo merovinško pismo.
- 4/ Curiala ali kurialno pismo /curia = papeški dvor/ v Rimu in okolici.

Imamo še druge v Zgornji Italiji in v Južni Franciji /langobardsko pismo/.

5/ Na britanskih otokih, inzularno pismo, ki se deli v irsko in anglosaško, po obliki pa je lahko špičasto ali okroglo.

Karolinška pisna reforma.

Nova karolinška minuscola je polagona spodrinila neštete pisave.

Pisavo karolinške dobe delimo:

1/ Scriptura erecta -----	Scriptura cursiva
2/ Okrogla minuscola ----- od sredine VIII.-XII.stol.	kurzivna minuscola VIII. - XIII.stol.

Potem sledijo karolinški minuskuli:

1/ Oglata ali gotska minuskula ---- kot kurzivno pismo v rabi od XII. - XVI.stol.	gotška kurziva XIII.- XVI. stol.
2/ Humanistična scriptura ----- erecta ali humanistična minuscola, od XV. dalje	humanistična kurziva, od XV. stol. dalje

Capitalis erecta se deli v dve vrsti: Capitalis quadrata in capitalis rustica /kmečka/. Najstarejši spomeniki iz VI. in V. stol. pred Kr. je epigrafsko pismo arhaičnega značaja. Ohranjenih je le malo spomenikov. Iz 3. in 2. stol. pred Kr. je ohranjenih več primerkov. V tem najstarejšem arhaičnem pismu ne moremo razlikovati capitale quadrata od capitale rustike. Capitalis quadrata se imenuje zato, ker so črke kvadratne. V 1. stol. pr. Kr. že lahko ločimo quadrato od rustike. Črke capitalis quadratae so enako široke in visoke v capitali rustiki pa so ožje in napisane v lažjem duk-tusu.

Gradivo za kapitalo nam je ohranjeno v napisih na trdem materjalu /kamnu/. To je epigrafika. Teksti neepigrafskega značaja so ohranjeni na papirusu in pergamentu. Take ohranjene tekste

imamo iz Egipta, Pompejev in Herkulaneja. Teksti iz poznejše dobe med 3. in 7. stol. po Kr. se na pergamentu. V starejši dobi je večje število tekstov napisanih v capitali quadrati. Vsebinska: teksti latinskih klasikov /Vergil, Ovid, Cicero i.dr./. V poznejši antiki se pridružijo še teksti krščanskih avtorjev. Datiranje teh tekstov ni lahko, ker je pismo ostalo skozi stoletja nespremenjeno. Na podlagi abreviatur jih lažje datiramo, ker imajo starejši teksti manj abreviatur kakor mlajši. V krščanskih rokopisih najdemo abreviature samo za nomina sacra.

U n c i a l n o p i s m o se od kapitale razlikuje. Poteze so v splošnem okrogle in umerjene. Črke se pišejo v manjšem številu potez kakor pri kapitali, nekatere celo v eni sami potezi:

Kapitala:	uniciala:	
A		pri črki A je ostala ena črta, drugi del pa je prešel v
E 4 poteze		samo 2 potezi
H		
M		z eno potezo
V	U	

Za uncialo so značilne tudi litterae contiguae /2 črki, ki imata eno skupno potezo/. Med njimi sta najznačilnejši a in 2 v kasnejšem razvoju še e z repom v tekstih srednjeveških spomenikov.

Čas nastanka: Prvi početki segajo v 2. in 3. stol. po Kr., v 4. stol. pa je že povsem formirano. Najstarejši datirani rokopisi uncialnega pisma so iz 4. stol. Kot epigrafsko pismo je bilo le malo razširjeno. V glavnem je unciala knjižno pismo za skrbne tekste. Posebno mnogo je krščanskih rokopisov s svetopisemskimi in drugimi teksti. To je nekatere zavedlo, da so zagovarjali krščanski izvor tega pisma. Nastajalo je na splošno na onem ozemlju rimskega cesarstva, kjer so pisali z rimskimi črkami, ne glede na to ali so bili pisci kristjani ali nekristjani.

V razvoju ~~iz~~ uncialne imamo več epoh: 1. začetno obdobje /4 stol./2. druga doba V. - VIII. stol./; proti koncu kaže že propad; 3. doba prehoda v karolinško pismo.

Poznamo več pisnih šol: na starogalskih tleh, v Italiji in zapadni Nemčiji.

Po vsebini ločimo rokopise v 3 skupine: 1. klasični /avtorji klasične antike/; 2. krščanski /nastali v krščanski sredini/; 3. juridični /pravni teksti/. Najskrbneje so izdelani klasični, najboljše pa juridični rokopisi, ki imajo največ abreviatur.

Kot živo pismo se je unciala obdržala do 8. stol. Karolinška pisna reforma je hotela dati unciali stare oblike. Tedaj so uncialo uporabljali za napise, naslove knjig in poglavij.

Kurzivno pismo.

Po razporedu ga delimo v : 1. starejšo rimsko ali majuskulno kurzivo, osnovano na majuskulnem pisnem sistemu, ki je bilinearen. 2. v mlajšo ali minuskulno kurzivo, ki bazira na minuskuli ali na štirivrstnem pisnem sistemu.

Kurzivno pismo je nastalo iz potrebe po hitrem, praktičnem pismu za vsakdanjo uporabo. To je vplivalo tudi na njene oblike. Se ne ozira na sorazmerje črk, ampak jih po potrebi veže, kakor je to pokazala vsakdanja praksa. Na pisavo samo je vplival tudi material, na katerega so pisali, tako n. pr. papirus, pergament, pa tudi tabulae ceratae iz starejše dobe kurzive. Take povoščene tablice najdemo v Pompejih, Herkulaneju in Sedmograškem. Druga skupina starejše rimske kurzive so zidni napisi na rimskih stavbah in v katakombah, bodisi včrtani v omet ali pa naslikani.

Začetki starejše rimske kurzive so nejasni. Prvi znani spomenik iz 1. stol. po Kr. je pesem o bitki pri Actimu /34. pr. Kr./ Fragment je na papirusu.

Mlajša rimska kurziva je nadomestila starejšo, ki je osnovana še na dvovrstnem pisnem sistemu in ima pri posameznih črkah še obliko kapitale. Mlajša rimska kurziva pa stoji pod vplivom uncialnega pisma in je pisana v štirivrstnem sistemu.

Pod vplivom te mlajše rimske kurzive so nastala še tako zvana nacionalna pisma v posameznih državah, vstalih na ozemlju propadlega rimskega cesarstva.

Značilnosti mlajše rimske kurzive. Značaj pisanja je drugačen kakor pri starejši rimski kurzivi ali kapitali. Črke so vezane druga z drugo. Ne držijo se osnovnih črt. Črka je na osnovni črti ali nad ali pod njo. Značilne so ligature, t.j. vezave črk.

V starejši rimski kurzivi je bilo le malo abreviatur, enako v začetku mlajše rimske kurzive. Potem se pojavijo kontrakcije svetih imen /nomina sacra/ in druge abreviature.

Gradivo za mlajšo rimsko kurzivo so rimske listine iz cesarske dobe, napisane na papirusu /našli so jih v Egiptu/. Listine na pergamentu so se obdržale od konca antike do karolinske pisne reforme. V nekaterih modifikacijah se je mlajša rimska kurziva obdržala v kurialnem pismu /papeški dvor/ do 11. stol.

Glavne oblike tega pisma:

Kapitala

- A v kapitali rustiki: *X* unciala: *d* star.rim. kurz. *↑*
ml. r. kurz. *u*
- B ml. rimska kurz. *b* . Iz tega je nastal naš kurzivni *b* .
Značilne so zanjke in črtice za vezanje posameznih črk.
- C o = oblika velikega C v kapitali
- D Unciala: *d* /ena sama poteza/, star. r. kurz. : *o) p*
ml. r. kurz. : *d* ml. rimska kurz. je osnova unciala.
- E danes e; obe gornji črtici se združita v zanko: *e e*
- F ml. r. kurz. *f* , današnji *f*
- G *g poluunc.* *g*; *ml. r. kurz. y*
- H *unc. h* : to je osnova naše črke *h* *ml. r. kurz. h*
- K ni prava rimska črka
- L *l kurzivna* } *gol* *l* *psalter. l*

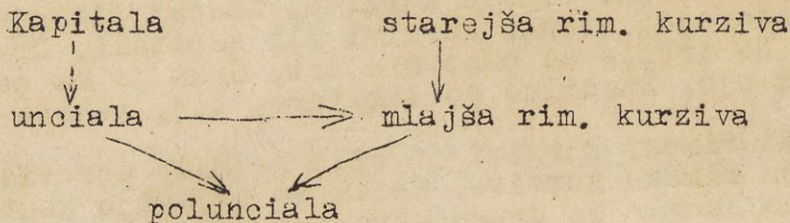

M unciala : *MM*
 N *nn*
 O o
 P p
 R *rr*
 S *p*
 T *t*
 U

R /kapitala/ je osnova našega *RRR*

Mlajša rimska kurziva je osnova naše kurzive in našega knjižnega pisma, ne samo naših velikih, ampak tudi malih črk.

Poleg unciale in poleg kurzive poznamo iz antike še takozvano poluncialo ali semiuncialo / ta naziv ima šele od 18. stol. dalje/. Nastala je pod vplivom unciale in mlajše kurzive. Pisana je v minuskulnem štirivrstičnem pisnem sistemu.

Za poluncialo so značilne nekatere črke: b, d, g, r, s.

Polunciale so uporabljali za knjižne tekste, ki so jih mnogo čitali /pravni in krščanski teksti : kanonsko cerkveno pravo, sveti očetje/.

Duktus: medtem, ko je unciala pisana v širokih oblikah, je polunciala stisnjena, pisana v štirivrstičnem sistemu ter ima mnogo ligatur in abreviatur, ki razlikujejo uncialo od polunciale. Sledita ligaturi li in ti: -----

Posamezne pokrajine rimske države kažejo že v dobi rimskega epigrafskega pisma raznolikosti v pismu. Takim provincializmom sledimo tudi pri knjižnem pismu /unciali in polunciali/, pa tudi kurzivna pisma niso v vseh pokrajinah enaka-. Politični razpad države in politično-upravna decentralizacija sta vplivala tudi na diferenciacijo pisma. Ob prehodu antike v srednji vek se novi načini pisanja pojavljajo najprej v tekstih za vsakdanjo uporabo /listine, akti, beležke/, sčasoma pa začne nova pisava prodirati tudi v knjižne tekste. Najprej so se nove pisave pojavile v obrobnih ozemljih nekdanje rimske države: Španiji, Afriki, Britaniji, pa tudi v južni Italiji, kmalu se jim pridružijo modifikacije v kulturnih, upravnih in političnih središčih države, v Rimu in Raveni. Z ustanavljanjem raznih krščanskih središč /škofije, samostani, kapitlji/ se ta regionalizacija pisma širi /Monte Cassino, samostan benediktincev, je tako središče.

Z nastankom frankovske države /Merovingi/ postane merovingški dvor središče posebne teritorialne modifikacije tega pisma, ki je izšlo iz mlajše rimske kurzive ter je v rabi za listine in za knjige. Samo papeški dvor je svoje modificirano pismo - kurialo - uporabljal le za listine in druge upravne tekste.

Mabillon je mislil, da so novi, mladi narodi prinesli na ozemlje nekdanjega rimskega cesarstva svoja prvotna nacionalna pisma in da so značilnosti teh svojih pisav vtisnili rimski pisavi, ki so jo našli v novih krajih. Od tod naziv nacionalna pisma. Ta domneva pa ni pravilna, kajti o prvotnih nacionalnih pismih Langobardov, Gotov in Frankov ne moremo govoriti. Paleografi so tem pismom dali ime zgodnja srednjeveška pisava in podobno. Obstajala so lsedeča nacionalna pisma: 1/ inzularno pismo: a/ irsko, b/ anglosaško; 2/ zapadnogotsko ali vizigotsko v južni Franciji in na Iberskem polotoku; 3/ beneventansko /po deželi Benevent v Juž. Italiji z izhodiščem tega pisma, s. most n. Monte Cassino/. Imenuje se tudi južnoitalijansko ali langobardsko pismo; 4./ Kurialno pismo /na papeškem dvoru v Rimu/; 5/ merovinško pismo v frankovski državi za čas Merovingov /središče je bil kraljevski dvor./

Izhodišče tem pisavam je mlajša rimska kurziva, le pri inzularnem pismu ima poluncijala večji delež.

1./ Inzularno pismo, od 6. - 12. stol., dvovrstično. Deli se v irsko in anglosaško pismo s skupnim imenom škotsko pismo /tako nazvano po irskih menihih, ki so jih na kontinentu imenovali Škote/.

p ṽ p, r = r, s = g, m = ma. Variacije v pisavi: okrogla in špičasta.

Pogoste so posebne kratice = irske ali inzularne kratice. Izhodišče temu pismu je večji meri poluncijala, poleg nje pa mlajša rimska kurziva.

2./ Zapadnogotsko, vizigotsko ali špansko pismo. Vpliv mlajše rimske kurzive prevladuje. Nastalo je okoli l. 700. in se je obdržalo na ozemlju zapadnogotske države do 13. stol.

3./ Beneventansko, montecassinsko ali južnoitalijansko pismo. Začetni niso znani. Prve ohranjene listine datirajo iz konca 8. stol. Pismo je na višku v 10. in 11. stol.; v 12. in 13. stol. propada. Razvilo in razširilo se je v juž. Italiji. Za nas je važno, ker so benediktinci prinesli to pismo km tudi v Dalmacijo. Tu je bilo v rabi do 14. stol. Listine hrvatskih vladarjev in knezov, kartulariji in zemljiške knjige tudi iz notranje Hrvatske so sestavljene v tem pismu. /V. Novak: Scriptura beneventana. Zagreb 1920./

V drugih pokrajinah bivšega rimskega cesarstva so se razvili posebni tipi teh pisem, tako n. pr. v Severni Italiji langobardsko, ki kaže močne kurzivne elemente.

4./ Merovinško pismo se je obdržalo do 8. stol., ko ga izpodrine karolinška okrogla minuskula.

Karolinška okrogla minuskula.

Od konca 8. do konca 15. stol. je zaključena doba latinskega pisma. V tej dobi razlikujemo tri obdobja

1/ Okrogla karolinška minuskula. Od 8. do 12. stol. Črke imajo okrogle oblike.

2/ Gotsko ali oglato pismo. Od konca 12. do 15. stol. Črke imajo oglate oblike. Razvoj pisma je sočasen v gotškem slogom v umetnosti.

3/ Humanistično pismo v 15. stol.

1. Karolinška okrogla minuskula se deli v 7 vrst:

- a/ karolinško knjižno pismo od konca 8. do 10. stol.
- b/ okrogla minuskula. V 11. stol. največji razvoj.
- c/ " " prehaja v 12. stol. v oglate oblike ali gotsko minuskulo.

Okrogla minuskula je bila v rabi za knjige in listine od 8. do 12. stol. Prevladuje uporaba za knjižne tekste. V nekaterih deželah je pri kraljevih listinah dolgo prevladovala kurziva.

Okrogla minuskula je plod karolinške pisne reforme. Nekateri menijo, da je dal pobudo za to reformo Karel Veliki, ki je skrbel za korektne tekste klasičnih avtorjev; drugi so mnenja, da je izhodišče reforme dvor Karla Velikega in dvorna šola v Aachenu. Tretji pravijo- in njihovo mnenje je pravilno- da je karolinška pisna reforma nastala iz splošnega razpoloženja tiste dobe. Šlo je reformiranje pisma, ki je bilo takrat precej neurejeno, Merovinško, pa tudi druga pisma so bila v razkroju, prav tako koruptna pa je bila tudi latinščina onega časa. S tendenco obnoviti literaturo ter priskrbeti korektne klasične oblike, je šlo stremljenje, reformirati tudi latinsko pismo. /Francoz Delisle je menil, da je iskati xxx zavitek tega pisma v cerkvi sv. Martina v Toursu./

Karolinška pisna reforma obstaja v sledečem: 1. reformirane so posamezne črke latinske abecede in uvedene nekatere nove oblike latinskih črk; 2. urejeno so abreviature in ligature po določenem sistemu. V 7. in 8. stol. so abreviature nacionalnih pisav nesistematične in so se razpasle samovoljne ligature. Karolinška pisna reforma je njih število zmanjšala; 3. Urejena je interpunkcija. Uvedeni so posebni znaki karolinške interpunkcije; 4. latinščina se reformira, stare oblike latinskega jezika se obnovijo, jezik se piše korektno.

Značilna je črka a : *a* ali *ā*. V tekstih prvih stoletij nove minuskule se je ohranil stari odprti *a* *u*, ki ga v 9. in 10. stol. najdemo tudi v ligaturah, n. pr. *va* = Ra; razen omenjene so v karolinški minuskuli še ligature: *st* = st, *ot* = ot in *ae* = ae, iz katere je nastal *e* = e z repom / v transkripciji *ae* / *ti* = ti, *et* = et. Druge značilne črke : *g* = g, *d* = d, *m* = m, *n* = n. Abreviatura: *de* *ypu* *yeo* = de Spirizu sanoto /nomina sacra/.

Kratic v tej minusculi ni mnogo. Uporabljali so jih korektno in zelo sistematično.

Karolinška minuskula je nastala pod vplivom polunciale in rimske kurzive, nekatere črke tudi pod vplivom unciale. Poglejmo si tekst iz 8. stol. : Prvi a, b in m so iz karol. minuskule, r, drugi in tretji a iz rim. kurzive, h pa iz polunciale. Exurgens, /črka g je nova oblika karol. pisma/, *exurge* *a* *u* *dro* = a domino, *evve* = esset, *est* = est, *dy* = Deus *dnr* = Dominus, *diceNem* = dicentem /črka N je iz kapitale/

Kapitale, unciale in polunciale v tej dobi ne uporabljajo več za celotne knjižne tekste, ampak samo za naslove poglavij in podobno.

Karolinška minuskula ni bila povsod enaka. V Franciji je bila drugačna kakor v Nemčiji, Italiji ali kje v vzhodnih deželah. V nekaterih pokrajinah ni prodrla. Tam so se obdržala nacionalna pisma, n. pr. na britanskih otokih, v Španiji, Južni Italiji in Rimu. Proti koncu 13. in v začetku 14. stol. pa je gotska minuskula izpodrinila nacionalna pisma povsod.

Posamezna obdobja karolinške minuskule: 1. začetna doba je 8. stol.;

2. doba starejše minuskule je 9. in 10. stol. Minuskula ima okrogle poteze. Višinska debela kažejo obliko kola.

Pismo je razločno, besede lepo razdeljene, abreviature izvedene po sistemu, ligature omejene, na določeno število.

3./ Novo razdobje je 11. in 12. stol. Kaže nekoliko drugačne poteze. Tedaj je minuskula dosegla svoj višek v knjižnih tekstih, kar se tiče korektnosti. Interpunkcije so dosledno izvedene, poteze elegantne. Vsaka črka in vsaka beseda stoji zase. Poteze se začnejo očiti. Primerjajmo 9. stol. *bd*, 11. stol. *bd*. Posamezne črke dobivajo začetne izhodne črtice: *ll*. Tudi odebeline iz 9. in 10. stol. postanejo v 11. in 12. stol. tanjše. V 12. stol. se odebeline začnejo deliti v viličasti obliki: V tej dobi imamo še razne posebnosti: *aa*. Tudi delitev besede od besede postane v 11. in 12. stol. vse bolj korektna.

4./ Ob koncu 12. stol. imamo prehod iz okrogle v oglato minuskulo. V tem času razpadajo ligature. Ne pišejo več *ae*, ampak ločeno *e* in *a*.

Iz dobe karolinške minuskule imamo Freizinške /brižinske/ spomenike /okoli 1. 1000./, najstarejši slovaški spomenik napisan z lačinskimi črkami. Iz tega časa datira tudi listina iz Lausanne /12. stol./

Abreviature: $\overline{di}$ = dei, $\overline{gra}$ = gratia, $\overline{oe}$ = sanctae, $\overline{eccle}$ = ecclesiae, $\overline{epc}$ = episcopus; Posebnost: reverenčne pike pred imenom /včasih pred in za njim/: .P. = Petrus, pomeni izpad zloga ~~xxx~~ "er": ue- n^sabili = venerabili, $\overline{abi}$ = abati. Podpičje pomeni izpad zloga "us": $\overline{omib}$; = omnibus. Posebnosti: X = Christi, *ll* $\overline{qs}$ = qui sibi, $\overline{X}$ = ~~hkm~~ Christo. Navadne abreviature: *pcuuaarev* = procurantes, *pfaw* = praefuit, $\overline{p}$ = per, $\overline{qd}$ = quod, $\overline{oe}$ = omne, *firmamm* = confirmamus, *et fillii eius*, hec $\overline{g}$ $\overline{qouq}$ = haec igitur et quaecumque, $\overline{magn}$ = magnus, $\overline{S}$ = sibi, $\overline{qb}$ = quibus.

Gotska minuskula.

Karolinška okrogla minuskula prehaja v 2. polovici 12. in v 13. stol. v gotsko minuskulo. Ta pojav je vzporeden z istočasno nastopajočim gotskim slogom. Z gotskim slogom vred tudi gotsko pismo nima nobene zveze z Goti, čeprav so stari paleografi / tudi Mabillon! / tako menili.

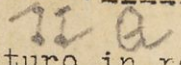

Gotska ali oglata minuskula je nova razvojna faza latinskega pisma v srednjem veku. Paleografom povzroča večje težkoče kakor okrogla, iz katere je izšla; deloma zaradi značaja pisma samega, ki je težje čitljivo, deloma pa zaradi obilice in nepreglednosti gradiva. Težkoče povzroča tudi mešanje šol domačih in tujih piscev.

Ločimo: 1. gotsko majuskulo, 2. gotsko minuskulo, 3. gotsko kurzivo.

Vsako minuskulo Karakterizirajo strogo odmerjene oblike črk.

jasnost potez in pravilnost. Za vsako kurzivo pa je značilna večja svoboda v oblikovanju, velikosti in vezanju posameznih črk. Gotska kurziva pa ni več samo pismo za vsakdanjo rabo in za listine, ampak je tudi pismo za knjige, čeprav je res, da so krasotne knjižne izdaje in knjižni čistopisi v tej dobi pisani navadno v gotski minuskuli in ne v kurzivi.

Gotska minuskula je prešla v tisk. Že v prvih tiskih razlikujemo dve vrsti te minuskule. Severni tip - scriptura textura - je bolj oglat, južni tip - scriptura rotunda ali sca. Bononiensis - pa je bolj okrogel, = n, a v teksturi, = n, a, s v rotundi. Bastardna pisma so prehod med teksturo in rotundo. Primer: = s v rotundi /na osnovni črti/, = v bastardnem pismu /pod osnovno črto/. Tekstura se je nadalje obdržala na Angleškem in Holandskem. Londonski "Times" ima naslov še danes v gotivi.

Liturgične knjige zavzemajo posebno mesto. V teh knjigah ima gotska minuskula poseben značaj. Imenuje se littera grossa ali littera psalterialis. Črke so velike, geometrično pravilne, poteze krèpke in lomljene, okrasni močno poudarjeni. Iniciale so posebno pogoste. Te izrazite črke najdemo tudi v tekstih običajne gotske minuskule ali gotske kurzive, toda le v inicialah, naslovih in podobnem.

Gotsko pismo na severu in na jugu. V severnih evropskih pokrajinah /severna in srednja Francija, Anglija, Skandinavsek in slovanske dežele Poljakov, Čehov, Hrvatov in Slovencev ter Madžari/ prevladuje gotsko pismo prišpičenih, ostro lomljenih oblik. V južnih deželah /južna Francija, Italija, Španija/ pa pišejo v bolj okroglih, manj ostrih in manj lomljenih oblikah.

Za gotsko minuskulo je najznačilnejše lomljenje posameznih delov črk. Preje okrogle poteze dobivajo oglate oblike - oglato pismo, oglata minuskula. To "gotiziranje" sega s svojimi začetki v 12. stol. Primer: Pisava iz Stične kaže ob koncu 12. stol. že znake prehoda v gotsko minuskulo. Prehod je šel polagoma, po poti razvoja od kroglega v oglato pismo.

Okrogle oblike postajajo počasi oglate: v 12. stol.,

 v 13. stol., v 14. stol. /višek gotske minuskule/.

Značilne so za gotsko minuskulo tako zване lasne črtice, ki jih skrbni pisci dodajajo črkam. Posebno pogoste so v psalteriali.

 = i, = o,

Prav karakteristična je vrsta ligatur, pri katerih imata po dve črki eno skupno potezo. To so littere contiguae. = or,

 = br, = op.

Ustvarjena je s tem vrsta novih ligatur, katerih začetek je iskati v Italiji in Franciji. Povod za to ni štednja s prostorom, ampak stremljenje po posebnem značaju pisma ter po poudarku stisnjenosti in gotske pokončnosti črk. Kolikor je taka pisava prihranila prostora v vodoravni, toliko več ga je seveda porabila v navpični smeri.

Tipična je v gotskem pismu črka a. Sledeči primer kaže prehod iz okroglosti v oglatost.

Značilna je uporaba črtice, pozneje pike nad črko i. Nad i so začeli črtico postavljati zato, da preprečijo napačno čitanje.

V 12. stol so postavljali nad nekaterimi i črtico, v 13. stol. so jo pisali nad vsakim i, v 14. stol pa nastane iz te črtice pika.

V rokopisih najdemo tudi črtice in pike.

Ogléjmo si nekaj značilnih črk;

m S *S* = s, *τ τ* = t, *m* = m v južnih deželah,
 = m v severnejših deželah, = c. Črke z dolžina-
 mi izven osnovne črte: *b* = b, *rc* = r, *z* = nova
 oblika r iz 15. stol.

Zveza med pisano gotsko minuskulo in pisano gotsko kurzivo je tesna.

Gotska minuskula je z vsem abreviaturnim sistemom prešla v 15. stol v ~~zveznabule~~ inkunabule.

Gotska kurziva.

Staro rimsko kurzivo je spodrinila karolinška minuskula. Razen ostankov nacionalnih pisav evropski zapad in sredina kurzive skoraj ne pozna

Konec 12. in začetek 13. stol. ni samo doba razvoja gotskega pisma, ampak tudi doba, ko se je znanje pisave povsod in v vseh krogih razširilo, kar je vplivalo na pismo, ki je iz strožjih tvorb prešlo v kurzivne oblike. Ta gotška kurziva, ki je nastala ob koncu 12. stol. in v začetku 13. stol., ni nov način pisanja, ampak je le pismo, ki se je iz knjižnega pisma razvilo v pismo za vsakdanjo rabo.

V 13. stol. se gotška kurziva uveljavi v Nemčiji, Italiji, Franciji in Angliji, pa tudi v slovanskih deželah /Slovenci, Hrva- ti, Čehi Poljaki/ in na Madžarskem. Razvoj duhovnega življenja, literarno udejstvovanje cerkvenih in prosvetnih krogov, širjenje papirja in delna neokretnost gotske minuskule v pisavi pospešuje hitri prodor gotske kurzive, ki omogoča hitrejšo pisanje, ima preprostejše poteze, zanemarija oblikovne pravilnosti in umerjenost, ter veže črke v najrazličnejših oblikah.

Kurziva nastopa v mnogovrstnih formah. Pri njej je razlika med konceptnim in čistopisnim pismom večja kakor pri drugih pis- nih načinih. Čistopisna kurziva kaže v svojih potezah vkljub svo- bodi neko pravilnost in natančnost, konceptna kurziva pa je spro- ščeno, svobodno pismo.

Gotska kurziva pri svojem hitrem pisanju seveda ne more upoštevati lomljenja črk v taki meri kakor gotška minuskula. Vendar kaže oglatost v tem, da se debela spodaj zavijajo v špičas- tem kotu. Črki u in m. *u m* /karolinška minuskula/

m z /gotška minusk./ *u m* /got. kurziva/

Zvezne črtice pri i, m, n, u niso več zgoraj, kakor pri gotški minuskuli, ampak so od spodaj navzgor v poševni diagonali združe- ne z zgornjimi zveznimi črtami.

Značilne so črke z nad in podčrtanimi potezami *6 2 p* d, b, p. Karakteristične zveže so nastale iz nekdanjih odebelin karolinške minuskule. Te črke vežejo s sosedno črko zvezne črke. Zaradi teh sprememb je celotni izraz /*conspectus generalis*/ gotške kurzive čisto poseben. Vse te spremembe so seveda nastajale raz- vojno: Začetek 13. stol. je prehod med minuskulo in gotsko kurzivo, sredi 13. stol. prodiranje, h koncu 13. stol. že zmaga, v 14. stol. največji razmah gotske kurzive.

Pokrajinske modifikacije gotske kurzive. Meja med severnim in južnim tipom gotske kurzive so Alpe. Severni tip je bolj oglat in šiljast kakor južni. V Sloveniji so ti dve pisni ozemlji stikata.

Notarske listine na Primorskem kažejo južni, listine na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem pa severni tip. V severnem kurzivnem tipu je napisan "Liber certarum historiarum" - opis ustoličenja koroških vojvod - iz 14. stol. Na robu je autograf Janeza Vetrinjskega. Tip južne Kurzive je Dantejeva Divina Comedia.

Abreviatur je v gotski kurzivi sorazmerno mnogo. Abreviaturne črtice so proti koncu 13. stol. začeli, vezane z zadnjo črko v besedi pisati od desne proti levi, t.j., od konca proti začetku besede.

ard = anima, *tuo* = tunc, *f* = per, *g* = qui. Te črtice pa niso vedno sistematično in pravilno postavljene.

Gotska kurziva se je razen v Nemčiji dalje časa ohranila v Franciji /do začetka 17. stol./, v Angliji, kjer so jo nekatere pisarne in notarji obdržali v praktični uporabi do 17. stol./sodišča še dalje/, ter na Švedskem in Norveškem /do 18. stol./. Na papeškem dvoru so v prvi polovici 15. stol. uvedli humanistično pismo. Kljub temu pa so za svečane listine še do 19. stol. uporabljali gotško kurzivo, ki je v 16. stol. tam okostenela in se deformirala - scriptura collatica ali littera sancti Petri. Papež Leon XIII. jo je odpravil okoli 1.1880. Manjše, običajnejše tekste - papeške breve - pa so pisali v humanistični kurzivi.

Gotska minuskula je podlaga tiskanega pisma ali fraktur /tako ga imenujemo od 15. stol. dalje/, gotška kurziva pa je predhodnica pisanega ali kurendnega pisma. Od 15. stol. dalje nastajajo iz got. minuskule in kurzive one značilne oblike, ki jih še danes vidimo v nemškem tiskanem in pisanem pismu. *u* = a, *g* = c / *h* *h* *f* /, *f* = n / *n* /, = r. Izhodišče tega pisma je še vedno latinsko pismo, okrogla minuskula. Razlike v razvoju med latinskim in tako zvanim "nemškim pismom" ni in je utemeljena.

To pismo v tisku - frakturo so začeli v 16. stol. uporabljati Nemčija, Francija, skandinavske in vzdolžne dežele, že od 16. stol. dalje pa se začne umikati humanističnemu pismu in sicer najprej v deželah, ki mejijo na Nemčijo. Kljub temu pa so n.pr. v baltičkih pokrajinah in na Češkem še dolgo potem tiskali v gotici. V nekaterih deželah so katoliki pisali v latinici, protestanti pa v gotici, tako n.pr. ~~xx~~ do 19. stol. na Češkem, Poljskem in v Litvi, kjer so sveto pismo še do nedavna tiskali v gotici.

Angleži so gotico ohranili v tisku in pismu še nekaj časa, končno pa je prevladala latinica.

Humanistično pismo.

V 15. stol. je starejša okrogla minuskula doživela obnovo, renesanso v tako zvanem humanističnem ali renesančnem pismu, imenovanem tudi littera antiqua, italjsko pismo, v angleščini pa "Roman".

Renesansa starih pisem je produkt splošne obnove antične kla-

sične literature in umetnosti. Humanisti so posegli nazaj na karolinško okroglo minuskulo, le inicialne so prevzeli iz antične kapitale, kakršno so uporabljali od 10. do 12. stol. To posnemanje gre tako daleč, da je včasih težko razlikovati pismo iz 10. - 12. stol. od onega iz 15. - 17. stol.

Iz kurzive so humanisti prevzeli nekatere ligature in značilne abreviature, iz gotskega pisma pa črtico oziroma piko nad črko i, ki je prodrla v poznem srednjem veku, in okrogli s /minuskula je imela dolgi s = γ / Črke j se uporabljali poleg črke i, ki ju pa v začetku niso točno razlikovali; do točnega razlikovanja in pravilne uporabe črke j je prišlo šele v 17. stol.

Humanistično pismo kaže okrogle oblike. Oglatost je povsem izginila. Vsaka črka stoji zase, vsaka beseda je ločena od sosednje besede. Celokupen sistem tega pisma je harmoničen in miren.

Humanistično pismo se deli v dve vrsti:

- a/ humanistična minuskula = knjižni pismo;
- b/ humanistična kurziva = ročno pismo. Ta kurziva je rahlo nagnjena na desno. Iz humanistične minuskule je izšla naša sedanja tiskana latinica, iz humanistične kurzive pa rokopisno latinsko pismo, ki ga uporabljamo danes.

GLAGOLICA

Ime glagolice izhaja verjetno od duhovnikov na Hrvaškem, v Dalmaciji in Istri, ki so uporabljali slovansko bogoslužje. V teh obredih je večkrat nastiti besede glagol, glagolati, glagoljaš, glagolati govoriti.

Glagolica je starejša od cirilice, je torej najstarejše slovansko pismo. Najstarejši staroslovanski spomeniki, so zapisani na glagolici. Delimo jih v dve skupini:

1./ glagolski spomeniki moravsko-češkega izvora. kažejo na območju delovanja Konstantinov Cirila in Metoda na Moravskem. Sem spadajo tako zvani Kijevski listi ali odlomki /danes v Kijevu/ in Prški odlomki /v Pragi/.

2./ Balkanski spomeniki. To so predvsem spomeniki iz Makedonije in sosednjih slovanskih dežel: Bolgarije, Srbije in Hrvaške. Sem spadajo Zografski evangolij iz 10. stol. /danes v Leningradu/, barijanski evangolij /hranjen v Moskvi/, Asemanov evangolij stari /po orientalistu osemannu, ki ga je v 18. stol. prinesel v Rim, ta evangolij je danes v Vatikanu/, Glagolita Clozianus - prevod grških pridig /uckdaj v poses-

ti grafa Cloza; večji del je danes v Tridentu, manjši del v Innsbrucku; prvič ga je kritično izdal Kopitar/. Sinajski psalterij / v s. mostnu sv. Katerine na gori Sinaj/, Sinajski evhologij, iz 11. stol. tudi n. gori Sinaj. - Naša akad. znanosti ga je izdala v kritični izdaji dr. A. Nahtigala.

Glagolsko pismo je nastalo v znani obliki v Moravskem in obližju Moravske /Danonija, Slovaška/. Razširilo se je v zahodnem delu Balkanskega polotoka /Dalmacija in Hrvatska/ ob koncu 9. stol., po koncu velikomoravske države, ko so se duhovniki Ciriljevi in Metodovi učenci, zatekli na jug in tu nadaljevali s svojim delom. Razširilo pa se je tudi v vzhodne dele Balkanskega polotoka in v Rusijo. To kažejo glagolski napis na saborni cerkvi v Novgorodu ob Ilmenskem jezeru /10. - 11. stol./

Že zgodaj pa je glagolico izpodrivala cirilica; drugo slovansko pismo iz začetka 10. stol. Nekaj časa sta vzporedno v rabi. V nekaterih glagolskih spomenikih so nekatere cirilske črke in obratno. Cirilica je izpodrinila glagolico na vzhodnem delu Balkana /Bolgarija, Makedonija, Srbija/ pa tudi v Rusiji, kjer je bila v začetku glagolica razširjena. Glagolica pa je od konca 11. stol. v stalni rabi kot pismo pri katolikih v zapadnem delu Balkanskega polotoka /Dalmacija, Hrvatska do Kolpe - ki je severna meja območja glagolice - okoli Kvarnera na celini in na bližnjih otokih, v notranji Istri /v Pazinski knežini v zapadnem delu Istre - v Beneški Ostri - na severnem pa tudi slovenskem istrskem ozemlju. Glagolica pri nas ni nekaj iz slovanskih tal vzišlega, ampak je pismo, ki se je iz hrvaškega ozemlja razširilo v obrobne istrsko - slovanske kraje. Glagolica je bila do 18. stol. pismo, ki so ga uporabljali Slovenci v severni Istri do črte Opčine - Trst - Herpelje - Risanje - Koper. Ohranjene so razne cerkvene vpisavne knjige in razne listine. V cerkvah ~~okrajnih cerkva~~ opravljajo službo božjo glagoljaši; ohranjene so glagolske bogoslužne knjige. Glagolica se je obdržala kot pismo pri delu katol. Jugoslov. nov, v sov. Dalmaciji, Kvarneru in Istri.

Obstojalo je sporno vprašanje, kaj je starejše, ali glagolica ali cirilica. Danes je nesporno, da je glagolica starejše pismo. Dokazi:

- 1./ Glagolico najdemo v najstarejših staroslovenskih spomenikih, ki po jeziku spadajo nedvomno med najstarejše, n. pr. zografski evhologij iz 10. stol. Glagolico najdemo v Oeško - moravsko - panonskem območju že v dobi Konstantina in Metod.; /Kijevski listi/
- 2./ glagolica je enostavnejša, primernejša od cirilice, po izvedbi pa kot pismo samostojnejša, manj odvisna od grškega pisma.
- 3./ Imamo poročila o slovanski abuzki; To se da jo bolj spraviti v sklad

z glagolskimi pismenkami kakor s cirilico.

4./ Dokazano je, da so najstarejši cirilski spomeniki prepisani iz glagolskih.

5./ Ohranjeni so nam glagolski palimpsesti, kjer je ~~na~~ ^{na} izbrisani starejši glagolski tekst napisan mlajši cirilski tekst.

6./ V starejših cirilskih rokopisih imamo pomošane nekatere glagolske črke.

Nedvomno je, da sta glagolico uredila brata Konstantin-Ciril in Metod. Svoječas so bila mnenja o početku glagolice del ena. Nekateri so menili, da sta jo izumila brat Ciril in Metod, drugi pa so tako trditev zanikali. Legenda je, da je oče glagolice sv. Hieronim /pok. 420/ iz Dalmacije. Ta legenda je nastala v Hrvatskem Primorju in spravlja glagolico v zvezo s sv. Hieronimom, ki je bil tam doma. S to legendo so hrvatski glagoljši hoteli pridobiti Rim, da bi jim dovolil še nadalje uporabljati glagolico za cerkvene namene. Papež Inocent IV. je l. 1248. dovolil uporabo glagolice v primorskih krajih, kjer se je do takrat uporabljala, in v tej buli je res omenjen sv. Hieronim kot izumitelj glagolskega pisma. Ta legenda se je obdržala do 18. stol.

Izvor glagolice. Odkod glagolsko pismo? O tem so obstojale razne teze. Med drugimi sta o tem vprašanju pisala Vajs, Rukoveti glagolske paleo. grafija 1932 in V. Jagi-: Glagolice koje pismo. Danes velja v znanosti to, glagolice je prirejena po grško minuskulni kurzivi iz 9. stol. To je dognal angleški paleograf Taylor Izak /l. 1880/, ki je mnenja, da so Slovani pred Konstantinom in Metodom uporabljali Grško pismo in posamezne glasovne kombinirali in več grških črk. Iz grške minuskulne kurzive so tako ustvarjali črke svojega alfabetu ali pa so črke grške minuscule prevzemali kot črke glagolice. Ta trditev drži. Tudi Jagi- je to dognal in izpopolnil.

Cirilu gre zasluga, da je spravil te črke v poseben sistem, delobil za vsak glas posebno črko in enotno stiliziral glagolsko abukvo. S tem pojasnuje večji del črk, le nekatere črke še niso pojasnjene glede nastanka.

Izvor glagolice iščejo nekateri v traškem, frigijskem, alban. skem, nekaterih kavkaških in drugih pismih. Računati je s prevzomom nekaterih črk iz orientalskih črkopisov /Koptijskega ali samar./ Konstantin je namreč poznal orientalske jezike in alfabete.

Pri vsem tem se mnenja deljena. Nekateri menijo, da se vse glagolske črke daje razložiti iz grške minuskule.

Delitev glagolskega pisma:

1./ okrogla ali staroslovjanska glagolice, ki je v rabi v najstarejših

staroslovanskih spomenikih.

2./ oglata ali hrvatwatska glagolica - v rabi v hrvatkkem območju. Iz okrogla je je polagoma razvila oglata ali hrvatska glagolica. Ta nima onih znakov, za katere hrvatski jezik ni imel svojih glasov. Nima znakov za dva nosnika. Mesto dveh polglasnikov je samo eden, t.j. mesto "jori" je samo i. Med okroglo in oglato glagolico je več prehodov.

Tipi glagolice:

1./ moravsko . panonsko - makedonski tip: okrogla glagolica najstarejših oblik. Obsega staroslovanske tekste. Doba: 10. in 11. in prva pol. 12. stol.;

2./ Prehodni tip od okrogla v oglato glagolico, Obsega hrvatske in srbske spomenike 12. in 13. stol.;

3./ oglati tip ali tipična hrvatska oglata glagolica. Obsega hrvatske spomenike od 13. - 17. stol. Iz te dobe je največ ohranjenih tekstov /starejši spomeniki na pergamentu, mlajši na papirju/; obsežna literatura cerkvenega značaja, pa tudi urbarji, listine in statuti;

4./ prehodni polkurzivni tip hrvatske glagolice. Prehod v kurzivo Od konca 14. stol. dalje cerkveni teksti za splošno naobrazbo;

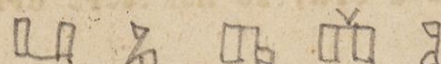
5./ kurzivni tip hrvatske glagolice ali glagolska kurziva. Od konca 14. stol. dalje. Svetni teksti, listine, akti, beležke, urbarji.

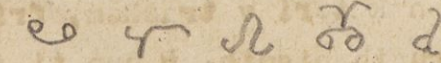
Glagolica je prišla tudi v tisk. Prva v glagolici tiskana knjiga je 1.1483. izšla v Benetkah; kasnoje so tiskali tudi v Senju.

Glagolica se je obdržala kot živo pismo v Dalmaciji, Istri in na otokih v bogoslužju in v svetni upravi. V 17. in 18. stol. je prišla do korekturo glagolice prodvsem v cerkvenih tekstih. - Ustanovili so glagoljaške seminarje v Zadru in Kopru. - Proti sredi 19. stol. je začela glagolica in z njo glagoljaštvo propadati, a se je spet dvignila v drugi pol. 19. stol. Začeli so jo tudi zamenjavati in mešati z latinico, iz česar je nastalo bastardno pismo, tako zvani "sciaivotto".

Črke posameznih glagolskih pisnih tipov:

Okrogla glagolica:

Oglata glagolica:

Glagolska kurziva:

Latinica:

CIRILICA

Viri za cirilsko paleografije: Lavrov: Kirilskoje pismo, 1915; Ime cirilice bi kazalo, da je šovinist Kiril-Konstantin. Nekdanjo

starjšo mnenje je bilo, da jo je sestavil Ciril - Konstantin, ko je l. 863 odšel z Metodom na Moravsko. Danes je to mnenje ovrženo. Ciril-Konstantin je namreč urodil v resnici glagolico, ki je starejšo pismo. Šlo je torej za zamonjavo cirilice z glagolico. Cirilice so namreč nekdam imenovali tudi glagolico. V Rusiji je v 11. stol. beseda "kyrili-ca" pomenila glagolsko pismo. Današnji pomen izraza "cirilica"^{se je} uveljavil šele v 16. stol. O izumu cirilice so bila še druga mnenja. Nekateri so menili, da je cirilica Metodovo delo. Tega mnenja je n. pr. ruski učenjak Lavrov. Do tem mišljenju naj bi cirilica verjetno izhajala od nekoga učenca bratov Cirila in Metoda. Nekateri mislijo, da je bil to sv. Klimont in se opirajo na poročilo žitja sv. Klimenta. Zgodovinsko dognano dejstvo o nastanku cirilice pa je sledeče: Cirilica se je razširila v 10. stol., za časa bolgarskega carja Simeona /890 - 927/, v Bolgariji in Makedoniji kot posledica političnih razmer tedanjega časa v Bolgariji. Za časa Simeona se v Bolgariji pravljali bogoslužje grški duhovniki. Simeon je forsiral cirilice, ki je prilagodena tedanjemu grškemu ustavnemu pismu, da bi pridobil grške duhovnike za slovansko bogoslužje. S Simeonovim grekofilstvom spravljajo v zvezo cirilice.

Cirilica je prodrla v začetku 10. stol. v Bolgariji, od tod pa v Makedonijo. Tu je ohranjen najstarejši datirani cirilski spomenik, nadpis na grobu carja Samuila iz 993. l.

Cirilica ima 37 črk; od teh je 25 črk prevzetih iz grške uncialne azbuke z malimi popravki in dostavki iz za konca 9. in začetka 10. stol. To so grške uncialne črke 9. in 10. stol., črke majuskulnega pisma v skripturi orrecti. Ostale črke so prevzete iz glagolice n. pr. š = , č = , verjetno tudi ž = in = e. Polglasniki so na novo izumljeni, enako = jat, = ju in = b.

Mnogo je bilo v literaturi razprav o nastanku črk v cirilici. Nekateri sodijo na vplive orientalskih alfabotov. Drugi pravijo, da je cirilice urdil presbiter Konstantin ob koncu 9. in v začetku 10. stol.

Ovisnost cirilice od grške azbuke, ki jo podlaga cirilice, kažejo sledeča dejstva:

1. številčno vrednost imajo v cirilici samo črke, prevzete iz grške azbuke;

2. v cirilici imamo dva znaka za glas / = jota, je eta / in dva znaka za o / = omikron, = omega / kakor je v grški azbuki;

3. črka u () v cirilici je enaka kakor u v grščini;

4. znaka za „j“ v tedanji cirilici ni, ker ga tudi Grki one dobe niso imeli;

5. iz grških črk, ki ne odgovarjajo nobenemu slovanskemu glasu, so napravili posebne cirilske črke: grške črke cirilske črke /latinske črke/

v

th

x /ksi/

pa /psi/

Cirilica je od 12. stol. dalje pismo pravoslavnih Slovanov, glagolico pa uporablja del katoliških Slovanov.

Starejši, znamenitejši cirilski spomeniki:

1. spomenik carja Samuila iz l. 993, najden v vasi German ob Prespanskem jezeru, nagrobni, v kamen vklesani napis;

2. Savina knjiga - lecionarij s teksti iz raznih evangelijev. Ime je po duhovniku Savasu omenjenem v pripisu; knjiga je shranjena v Moskvi;

Supraseljski kodeks /Supraselj leži blizu Bialystoka v severno-vzhodni Poljski, obsega legende, žitja in podobno. Večji del rokopisa je v Nar. in univer. knjižnici v Ljubljani, drugi del pa v Varšavi.

Se dva srbska cirilska teksta:

4. Miroslavovo evandjelije iz konca 12. stol., ki ga je po naročilu Miroslava, kneza v Zahumlju, brata Štefana Nemanje, okoli l. 1198. napisal Gregor dijakon;

5. Vukanovo evandjelije, nastalo l. 1202. ali 1203. Ime je po Vukanu sinu Štefana Nemanja.

Karakterizacija in razdelitev cirilice.

1. Starejša, ustavna ali uncialna cirilica. Naslanja na grško uncialo. Najdemo jo n. pr. v Samuilovem nagrobnem napisu iz konca 10. stol.

a i e b p

grške črke

cirilske črke

Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ

Starejša cirilica ima dvovrstični pisni sistem. Vse črke stoje pokoncu, vsaka zase imajo lepo, proporcionirane geometrične okrogle oblike in malo abreviatur /nekatero za nomina sacra/. Zunanja podobnost z grškim pismom je vidna na prvi pogled.

To vrsto cirilice se uporabljali za liturgično knjige. Iz Bolgarije in Makedonije se je razširila v Romunijo in Rusijo. Do 17. stol. je bil ta ustavni tip cirilice v uporabi za knjižne tekste.

2. Bosančica, bosanska cirilica ali bukvića.

V Bosni je cirilica doživela poseben razvoj. Bosanski tip cirilice je dobil gori omenjena imena. Značilnosti: opušča staroslovansko črke, ki jih ni potrebuje, in one, ki jih v jeziku ne uporablja, uvaja pa nove črke za svoje potrebe. Nekatero oblike črk:

ѧ = a ѧ = b ѧ = m

Bosančica pišejo v Bosni od 11. stol. dalje za knjižne tekste in listine. Iz te dobe je shranjena listina bana Kulina iz l. 1189. Bosančica se je razširila na Dalmatinsko obalo /južno in srednjo Dalmacijo ter otoke/ in v srednje Trimožje. Uporabljali so jo bogo-

mili in katolinci, pozneje tudi muslimani, do čim so prav slavni Srbi v teh krajih pisali starejšo, ustavno cirilico. Basančica je v rabi tudi kot epigrafsko pismo. Ohranjenih je nekaj takih spomenikov. Še pred prihodom Turkov v Bosno se je razvila kurzivna basančica.

V poznejši dobi imamo dve vrsti basančice:

a/ samostanska kurzivna basančica. Uporabljali so jo v bosanskih katoliških samostanih do sredine 19. st. l.;

b/ begovska basančica je bila v rabi pri muslimanskih begih. Nekateri ljudje v Bosni znajo še danes pisati kurzivno basančico.

Cirilsko poluncijalo. - Iz cirilske ustavne uncialne se je razvila poluncijala za potrebe pisanja necerkvenih tekstov. Poluncijala ima lažji duktus, nagnjen po ševni prti desni / = p, = m,

= d/. V njej je večje število kurzivnih elementov, več abreviatur in ligatur. Prereči je so premaknjene in prilagajene praktičnim potrebam. To poluncijalo so uporabljali za tekste, ki jim niso hoteli dati svečanjšega izgleda, tudi za cerkvene tekste take vrste, do čim so svečane cerkvene tekste pisali v stari, uncialni cirilici.

Cirilsko poluncijalo so uporabljali južni Slovani od 13. stol. Rusi pa od 14. stol. dalje. Pri južnih Slovanih imamo: 1. srbsko poluncijalo, ki se je v 13. stol. razvila v Makedoniji; 2. bolgarsko poluncijalo. V 14. stol. jo je reformiral Evfimij in je potem v tej obliki po "resavski šoli" vplivala na srbsko poluncijalo. Razširila se je tudi v Romunijo. Romuni so za bogoslužje in literaturo uporabljali slovanski jezik in so v srednjem veku pisali s cirilico. V 15. stol. pa so si začeli prizadevati, da bi se slovanskega jezika otresli. Šele v 18. stol. je pri njih romunščina izpodrinila slovanski jezik, cirilico pa so uporabljali še dalje in je bila za romunski jezik prepovedana v Romuniji šele l. 1860.

Na cirilico je poleg bolgarskega polustava /poluncijala/ vplival srbski in ruski polustav /Moldavija!/ od konca 14. stol.

Cirilsko kurziva se razvija istočasno s poluncijalo. Najprej se pojavi pri južnih Slovanih - razni teksti - v 15. stol. pa se razširi tudi na ruska tla.

V Rusiji so bile do 17. stol. v rabi unciala, poluncijala in kurziva. Rusko poluncijalo so v tisku uporabljali do Petra Velikega, ki je leta 1708. uvedel za svetno literaturo tako zvano "graždansko" meščansko pismo, prirejeno pod vplivom cirilice in latinice.

"Graždansko" so od Rusov prevzeli Srbi in Bolgari. Pri Srbih jo je Vuk S. Karadžič reformiral po nasvetih Slovenca Jerneja Kopitarja. Uvedel je nekatere črke, ki jih poluncijala ne pozna,

n. pr. $\text{ѣ} = \text{e}, \text{ѥ} = \text{lj}, \text{Ѧ} = \text{nj}.$

Ta sedanja srbska cirilica, se po njem imenuje tudi "vukovica".

Illegible text at the top of the page, possibly a header or title.

Illegible text, possibly a date or reference number.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text, possibly a name or location.

Illegible text at the bottom of the page, possibly a footer.

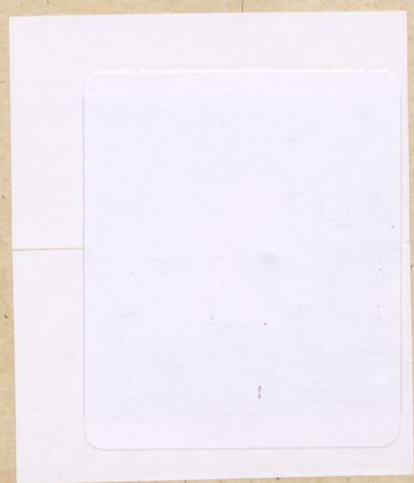
LIBISS. 41284

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000176820

UNIVERSITÄT ZÜRICH

b II 701 966 pril.

zit.

ZO

COBISS 0